

Szente Béla: Konferenciavonattal Szárszóra - 3. rész - Szárszó 1942, Lillafüred 1942, Szárszó 1943

Szárszó, 1942

Maga a *Soli Deo Gloria* is egy teológiai konferencián alakult, 1921-ben a siófoki nyári színház épületében, s bár a lelkipásztori hivatás megújítása céljából, de a szervezet már 1924-ben megnyitotta kapuit a nem teológus diákság előtt. Előbb Gödöllőn szerveztek egy tanácskozást, amelyen már megjelent a világi fiatalság is, majd Zánka és Kápolnásnyék után azt számtalan követte, s ez a már történelminek nevezhető folyamat tart napjainkban is. Hol több közéletiség jellemzi azt, hol pedig mélyebb hitbéli célok, váltakozva (Győrffy, Pintér, Sebestyén és Sipos 1983:67-68). Szárszón 1928 óta szervezett találkozókát a SDG, 1934-ben pedig megjelent gondozásukban az első *Magyar Testvériség Konferencia*, melyet Fótira hirdettek meg iparos legények, parasztfiatalok, diákok részvételével. 1935-ben Tápiószelén volt a második, majd az 1942-es februári Kálvin téri találkozó lelkesedése adja az ötletet a nyári, Balatonszárszóra összehívott újabb Testvériség Konferencia meghirdetésére. A főcím: „AZ IFJÚSÁG AZ ÚJ MAGYAR SZELLEMEÉRT!”

Az előkészítés első lépcsője volt, hogy az SDG vezetése kiértékelte a Kabay-kör munkáját, majd kijelentve, hogy mint szövetség, meghirdetett szervezőként ugyan nem csatlakozik a nyári konferenciához, de az üdülőttelepet egy hétre a kör rendelkezésére bocsátja a megkezdett párbeszéd folytatására. Mivel a Kabay-kör nem volt önálló szervezet, kellett tehát egy hivatalos „fedőszerv” a meghívóra, s ezt ki is biztosíthatta volna más, mint a népi írók, s talán a kor haladó irodalmának legnagyobb mentora, Püski Sándor. A főszervezők visszaemlékezése szerint, „Püski Sándorral beszélgetve, napok alatt kialakult a terv: a *Magyar Élet* »könyvterjesztőit« hívjuk össze egyhetes továbbképzésre Szárszóra. Ismerjék meg személyesen is a népi írókat, hogy annál jobban propagálhassák műveiket.” (Havas, Ohati Nagy és Sebestyén 1973:52) Ez a megoldás nem csupán az aktív könyvterjesztők „jutalomtábora” lett, hanem a kialakuló baloldali kapcsolatok révén a terjesztői kör, és az olvasói horizont szélesítésének jó eszköze is. Bár a diákok, értelmiségiek létszáma így túlsúlyban maradt a parasztküldöttekkel és a munkásokkal szemben, s nem sikerült a Kálvin téri egyensúlyt megtalálni, a nyitás tagadhatatlan volt, és eredményesnek mondható.

„Itt, ezeken az egy-kéthetes táborozásokon, amelyeket *konferenciáknak* hívnak, előadások folynak nap, mint nap s komoly viták, megbeszélések a hit és a magyarság, az egyén és a közösség legmélyebb problémáiról.” – írja Darvas József „*Egy nyaralótelep két arca*” című cikkében, jelképesen összehasonlítva az esti tábortüzek „ősi, szép népdalait” a „másik Szárszóról” odaszűrődő dzsezz hangjaival. (Darvas 1968:170-174)

Az előadók között már szerepel Németh László is, aki februárban a Kálvin téren csak az utolsó napon jelent meg érdeklődőként (s ad hoc beszélgetőpartnerként), de itt a Testvériség-konferencián immár két előadást tart, a nyitó napon délelőtt és délután is. Visszaemlékezéseiben lelkesedéséről számol be, s arról, hogy egy nap helyett mind a haton átsétált Földvállról – itt dolgozott épp új könyvén - Szárszóra, és ott volt a résztvevők között. „*Bocskay-kert*” című írásában így emlékezik meg a táborról: „Hátulról igazítottak be a telepre, s így egy negyed órát inkognitóban ácsoroghattam a reggeli vonattal ömlő fiatalok közt, akik akkor fészkeltek, sűrögték, forogták ki a maguk helyét az apró házacskákban, s a nyitott barakkokban. A telep hosszú földszalag volt, a túlsó utca felőli oldalán az iroda, gondnok háza, konyha, derekán a nagy, nyitott előadóbarakk, előtte a tisztás, hátul a vendégek vityillói, az egész cseresnye és diófák s krumplitövek szőnyegébe öntve s ellepve a zsákokat, sátrat, plédet cipelő fiúktól, lányoktól.” (Németh L. 1977 I.:614-615) A későbbi napok tapasztalatai alapján leír egy tipikus konferencia-véleményt is: „Továbbra is a szünetek vonzottak inkább, nem az előadások s hozzászólások”. Azután a szabadrá váló péntek délutánra újabb előadásra unszolták, s ő vállalta is. – „Ez a beszéd azonban a magyar renyheség bizonyítékaként nem maradt fenn.” – írja (Németh L. 1977 I.:619). Sem a gyorsíró nem bírt vele, sem később az írói emlékezet. Pedig ő maga ezt az előadását jobbnak ítélte a '43-as, „második”-nak nevezett, kultúrfilozófiai etalonként tisztelt szárszói beszédénél.

Rajta kívül még Féja Géza, Veres Péter, Nagy István, Darvas József, Gulyás Pál, Juhász Géza és Püski Sándor tartott előadást irodalomról, értékről, népiségről, a mezőgazdaságról Somogyi Imre, a szobrászat problémáiról Boda Gábor beszélt, a tábortüzeknél Sinka István, Balla Péter, Muharay Elemér foglalkozott a fiatalokkal. A tábor vezetésére – ma fővédnöknek neveznék – az elnökség az akkoriban sokat támadott MórícZ Zsigmondot kérte fel, aki betegsége miatt már nem tudott leutazni a Balatonhoz. A konferencia elnöke és mindenese a később tragikus sorsú Bognár István SDG alelnök lett, lelkesze Dr. Kiss Sándor.

Háromszáz résztvevőre emlékeznek a híradások.^[1] A jelentkezési és a részvételi díj, mint februárban, itt is külön összeg. A jelentkezés 3 pengőbe került, s ha nem jött a jelentkező, elveszett a pénz, – a határidő pedig két héttel előzte meg a tábornyitást. Az ott tartózkodás költsége a június 29-től július 6-ig terjedő időre 17 pengő volt, melyet postán keresztül, vagy a helyszínen is lehetett fizetni. Az utazáshoz 50%-os kedvezmény járt, melyet az államvasutakkal intézett a SDG, s lényegében csak odafelé kellett megvenni a teljes árú menetjegyet, amit a tábor leigazolt, s azt elfogadták a visszaútra is.

Püski, amellet, hogy adja a kiadó nevét, végül sajátos támogatást nyújt a konferenciának: mindazoknak, akik június 1.-ig vállalják, hogy tíz „könyvbarát”-ot gyűjtenek, a „Magyar Élet Könyvbarátai” egyesület kifizeti a részvételi díját és az útiköltségét is (akik kevesebbet, annak persze részarányos volt a térítés). A jelentkezők egyben vállalták azt is, hogy a nyár hátra lévő részén, külön jutalékért, folytatják a könyvterjesztői munkát. A 3 pengős jelentkezési díjat azonban nekik is állniuk kellett.

Az étkezés népkonyha-jellegű volt, Németh László egy jó gulyáslevesre emlékezik vissza. Az esti tábortüzek közös szalonnasütéssel, esetenként könnyű, dél-balatoni fehér borokkal, illetve énekkel,

tánccal és záróimádsággal teltek.

Lillafüred, 1942

A nemzeti párbeszéd szükségességét nem csak az erősödő népi mozgalom, hanem a hivatalos szervek is érzékelték, ezért most egy kis kitérőt kell tennünk az északi hegyekbe...

1942. november 21. és 23. között került ugyanis sor a második lillafüredi írótalálkozóra, melyet Antal István propagandaminiszter hívott össze Kállay Miklós miniszterelnök kezdeményezésére. Ennek az összejövételnek csak számozásában volt köze az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) által 1933 júniusában szervezett első lillafüredi írótalálkozóhoz, egyébként semmiben.^[2] Sokkal inkább volt folytatása annak az 1935-ös politikus-értelmiség találkozóknak, amelyen Zilahy Lajos hívta meg házába Gömbös Gyula akkori miniszterelnököt, illetve több író, köztük leginkább nép-nemzeti irányhoz tartozókat, Móricz Zsigmondot, Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Féja Gézá, és Tamási Áront. Az akkor és ott születő, és meglehetősen rövid életű *Új Szellemi Front*nak, mely a Bálint György vezette urbánusok támadásának kereszttüzébe került, szintén Antal volt az egyik bábja.

A közélet furcsa kevercse jelent meg a lillafüredi nagyszállóban '42 novemberében. Nem csak írók és politikusok, hanem a hadvezetés is képviseltette magát az írókonferencián. Az államférfiak csoportját maga a miniszterelnök vezette, s kíséretében ott volt Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter, Lukács Béla tárca nélküli, és Ullein Reviczky Antal meghatalmazott miniszter is, illetve több államtitkár és minisztériumi osztályvezető. A honvédelem irányítóit nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök és Kádár Gyula ezredes képviselte. (Dombrády 2009:763-764)

Néhány korabeli lap megszellőztette ugyan az eseményt, hisz a konferenciára meghívást kaptak a sajtókamara vezetői és kis számban ismertebb újságírók is, de később évtizedekig a feledés homálya rejtette a találkozót. Az ok kézenfekvő. A Lillafüreden elhangzottak nem a később uralkodó szocialista kurzus ízlésvilágát tükrözték, sőt volt néhány résztvevő, aki szívesen el is hallgatta, hogy ő valaha egyáltalán megfordult Lillafüred környékén, s különösen hogy '42 novemberében. A rövid életű nemzetvédelmi minisztériumnak nem maradt meg az irattára, a jegyzőkönyvről pedig mindenki úgy tudta, hogy megsemmisült^[3].

Antal István az „ötven legnagyobb élő magyar író” hívta meg tanácskozni. Pontosabban a számára legfontosabb ötvenhatot (*sic!*). Meghívta Herczeg Ferencet, de ő udvariasan elutasította. Meghívta Szabó Dezsőt is, de ő udvariatlanul utasította el. (Kádár 1978:482) Meghívta a népi írókat – majd mind ott voltak a szárszói találkozókra is – (Standeisky 2005:15), meghívta az urbánusokat – ott volt Márai, Szabó Lőrinc, Cs. Szabó László, Harsányi Zsolt, Zilahy Lajos –, meghívta az erdélyieket, felekezetre és pártnézetre való tekintet nélkül – így Tamási Áront, Wass Albert grófit, Kós Károlyt, Nyíró Józsefet, s a nyíltan kommunista Nagy Istvánt és Asztalos Istvánt –, s más visszacsatolt területek irodalmárait. Külön meghívott volt Voinovich Géza dr. esztéta, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkára.

Voltak a jelenlévők közt, akik a hatalom írógépeinél ültek, voltak, akik az ellenkező oldalon, és voltak, akik a sajátjaiknál. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azért elég nagy volt az egyetértés, és a mívesebb kinyilatkoztatásokat rendre „élénk taps” és *ügyvanzo*zás kísérte, tegye őket miniszter, vezérkari főnök, népfőiskolai vezér, vagy balmazújvárosi parasztíró – talán ezért is tűntek el később, darab időre, ezek a jegyzőkönyvek. Az akkori kormány célja az volt, hogy szócsöveket

találjon saját – ekkor már két utcára néző – politikájának. Hamar kiderült, hogy ez nem fog menni, de azért sem pacifistának, sem zsidóvédőnek, sem internacionalistának nem volt nevezhető az általános hangulat. Sőt Féja Géza, Erdélyi József, Kós Károly heves kirohanásai is többnyire tetszést arattak. Németh László nyári szárszói élményeit emlegette, ebből épített „új, állandó telepet” és új könyvtárhálózatot (Németh L. 1989a II:98). Egyedül az egy Bibó Lajos vásárhelyi hírlapíró ellenkezett mindenkiel – nem sok barátra lelve. Illyés Gyula pedig – bár Kodolányival, Féjával, Máraival, Veres Péterrel ott volt az előkészítő bizottságban(!) – nem szólt hozzá. És valamiért Zilahy Lajos sem.

Ha a hatalom nem is talált magának érc tollú propagandistákat a Szinva-patak partján, egy lehetetlen feladatot azért teljesített. *Magyarságukat* zászlóra tűzve, a háború kellős közepén három napra mennyei békét és egyetértést teremtett a *magyar* írók között – legyenek azok népiek vagy urbánusok, polgáriak vagy szocialisták, antiszemiták vagy zsidómentők, klerikálisok vagy kommunisták...

A népi sajtó ujjongott, a beszámolókat, cikkeket vagy a résztvevők írták, vagy tollba mondták kollégáiknak, Féja örömmel nyugtázta, hogy az ott lévők valamennyien egymás mellett állnak, Pálóczi Horváth Lajos a *Magyar Életben* futó *Lillafüredi arcképek* című cikksorozatában lelkesen írt „mindazon résztvevőkről, akik jelentős mértékben járultak hozzá, hogy a találkozó, reménykeltő megnyilatkozások színterévé vált...” (Salamon 1989:221) A legtöbben felelősségteljeségről, egymás iránti türelemről és segítőkészségről beszéltek. „Minden alapvető kérdésben mindenki egyetértett.” – írja tudósításában Harsányi Zsolt, minden színházak és titkok tudója (Harsányi 1942). Néhány hónap múlva Szárszón Darvas József, Veres Péter, Nagy István már más hangot ütött meg. Igaz, ekkor már Sztálingrád után vagyunk, de valószínű nem ez volt döntő hatással véleményváltásukra. A fabarakkok, priccsek között blaszfémia lett volna a Palota Szálló luxusát felemlíteni!

A szervezők a lillafüredi íróértekezlet résztvevőit az akkori magyar ipar csúcsteljesítményével, az áramvonalas kivitelű, vörös bőr üléseivel luxuskényelmet biztosító Árpád-sínautóbusszal szállították Budapestről Miskolcra (Kristó Nagy 1994:5). A Palota Szálló teljes díszben pompázott. A négy napra tervezett, de végül három naposra sikeredett találkozó^[4] összköltségvetése 8.000 korona volt, a résztvevők száma a legforgalmasabb estén sem haladta meg a száz főt. Leszámítva a vacsorákat, ahol néhány katona- és politikusfeleség is részt vett, a találkozóra csak férfiak kaptak meghívást.^[5] A konferencia felelős vezetője a propagandaminiszter volt, a szervezés gyakorlati feladatait Molnár Sándor osztályvezető, és dr. Bende István, a Magyar /Testvéri/ Közösségben betöltött szerepéről is ismert külkereskedelmi felügyelő látta el. (Kristó Nagy 1994:8)

Az érkezés napján a vendéglátó miniszter nyitotta meg a konferenciát, majd Karácsony Sándor előadása következett a nemzetnevelésről, s ekkor beszélt Márai Sándor is. Ezután hozzászólások következtek, melyek nem annyira a hallottakhoz kapcsolódtak, inkább mindenki az előre eltervezett gondolatait mondta el. Este megérkezett a miniszterelnök és kísérete, a további négy miniszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök. Ünnepi vacsora következett a nagyszálló éttermében, ahol egy fennmaradt kép tanúsága szerint pincérek sora leste a nagytekintélyű vendégek kívánságait. Kállay Miklóst az írók nevében Harsányi Zsolt köszöntötte. A vacsorát követően a kormányfő előadása következett, melyet erős, tisztelgő taps és Makkai Sándor nyájas szavai követték, majd Nagy Vilmos honvédelmi miniszter beszéde zárta az estét. Szórakoztatásról az Ádám Jenő zenetudós-professzor által szervezett népzenei együttes gondoskodott, mely nem „sablonos cigányzenével” vagy „néger jazz” muzsikával, hanem „igazi magyar népdalokkal

fűszerezte az íróértekezlet pihenőóráit”. (Kristó Nagy 1994:101)

Szombathelyi Ferenc előadására a második napon került sor. A korreferátum címe, *A magyar irodalom és a harcos szellem* volt [6], és a hallgatóság hangos tetszésnyilvánításokkal jutalmazta az egyébként katonai szakíróként is elismert vezérezredest. A tudósítások és a történeti elemzések mind arról számolnak be, hogy a tanácskozás egyre szabadabb, fesztelenebb keretekben folyt. Ez persze nem csak a „hely belakásának” általános tényéből következhetett, hanem abból is, hogy a miniszteriális vendégek szépen lassan elszivárogtak. A *frontot* a végére már csak a hadseregen belüli ideológiai nevelés felelőse, Kádár Gyula tartotta, rögtönzött beszédében a nemzeti egység megteremtéséről beszélt a várható nehéz helyzet ellentételezéseként, és Erdély védelméről, visszaverve Kós Károly egy kirohanását. Az ezredes visszaemlékezéseiben – finoman fogalmazva – nem értékelte túl a találkozó gyakorlati jelentőségét (Kádár 1978:484). Pedig az író-katonakonferencia jegyzőkönyve komoly, – az elfogult és szélsőséges kiszólásokat leszámítva – felelősségteljes gondolatokról számol be, még ha azt van, aki írói szépelgésnek, hazafias frázisoknak ítéli is. Sőt, való igaz az is, hogy a népiek és urbánusok közötti front is csitult kicsit, lehet, mert voltak most már külső közös ellenségek is, akikre egyképpen lehetett acsarkodni, de miért ne érinthette volna meg ténylegesen is a megbékélés a szíveket: egy újabb tragédia felé sodródott a nemzet, aki tudott összefogódzkodott. „A vitázó és hangos írók minél szenvedelmesebben kapaszkodnak a látszat szerint egymás érveibe, annál meglepettebben ébrednek rá arra a csodára, hogy a lényegben teljesen és tökéletesen egyetértenek, pedig magyarok: éppen abban, hogy magyarok.” – mondta bizakodással Márai jelzett előadásában (Márai 1992:2), nem számítva arra, hogy ez a csoda tényleg csak három napig tartott.

Egy biztos, a magyar történelemben példa nélküli irodalmi-szellemi kapacitás összpontosult ezen a hosszú hétvégén, ott Lillafüreden. Gondoljunk csak napjaink könyvkiadási toplistáira – hisz Márai és Wass Albert felváltva vezetik azokat. A 2012-es nemzeti kulturális stratégia Németh László-program névre hallgatott. És ott volt velük Szabó Lőrinc, Kodolányi, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kós Károly, Nyíró József, és még negyvenhárman a legjobbak közül. Eljátszhatunk a gondolattal, hogy mi történt volna, ha a háború után a lillafüredi ideák valósulnak meg, és nem a következő nyáron, Szárszón elhangzó jövődölések...

Szárszó, 1943

1942 decemberében a Kabay Kör, a Magyar Élet Kiadó és a Györffy Kollégium a virágzásnak indult népfőiskolai mozgalomról szervezett háromnapos ankétot a kultuszminisztérium és a népfőiskolákat fenntartó szervezetek közreműködésével. A vitaindító tanulmány, mint most már minden fórumon, természetesen Veres Péter munkája volt, a főreferátumot Benda Kálmán történész, a tatai népfőiskola vezetője tartotta, de a felszólalók között ott találjuk Németh Lászlót, Féja Gézát, Somogyi Imrét is.

A kormány '43 elején megpróbált még egy, az írókéhoz hasonló egyeztető találkozót létre hívni, amikor szintén Lillafüreden az országos ifjúsági szervezetek vezetőit látta vendégül, s ahol a résztvevők meghallgathatták „Jány Gusztáv szálnalmas magyarázkodását a második hadsereg pusztulásáról” (Kristó Nagy 1994:8). A kormányzatnak ez a második Szinva-melléki próbálkozása szinte teljesen visszhang nélkül maradt, hacsak nem Kardos László, a Györffy Kollégium igazgatója, és Fitos Vilmos, a Magyar Élet szerkesztője közti szárszói polémiát nem számítjuk ide, mely a nyári konferencián, a Németh László-előadást követő vitában hangzott el.

1943 augusztusában a később mártírhálált halt Apor Vilmos győri római katolikus püspök hívott össze tanácskozást a katolikus szociális népmozgalom tárgyában, melynek vezető gondolkodója, és a műhelykonferencia elnöke Kovrig Béla, a társadalombiztosítás egyik kiemelkedő szakértőjeként, majd háború utáni emigrációját követően a milwaukee-i egyetem tanáraként hírnevet szerző szociológus volt. A szűk körű találkozón 23 római katolikus egyházi fő vett részt, viszonylagos anonimitásban és titkosság mellett - pontos névsor és jegyzőkönyv soha nem került nyilvánosságra. A tanácskozás a katolikus egyház politikai stratégiájának megújításáról, a pápai enciklikák szociális magatartásra buzdító szellemiségéről, és a már vesztettnek elkönyvelt háború utáni demokratikus útkeresés lehetőségeiről szólt. A konferencia egyelőre még csak népmozgalomként érelődött tovább, tényleges hatása – beleértve a Kereszténydemokrata Néppárt 1944-49 közti működését is – évtizedekkel később jelentkezett, s lényegében lerakta a magyarországi modern kereszténydemokrácia politikai alapköveit.

Ugyanebben az időben, augusztus 23-29. között újra Szárszóra gyülekezett a népi írók társasága. – Ezúttal Püski Sándor és a Magyar Élet Kiadó már nem csak a szervezésben segédkező fedőszervezet volt, de nevével és jelentős anyagi támogatásával is vállalta a tábort, a főcím azonban maradt az előző évi: "Az ifjúság az új magyar szellemért". Láthatjuk, itt egy alkalmas folytatásról van szó, egy kezdeményezés indokolt továbbviteléről. Bár a szervezési célok változtak valamelyest, a kérdés továbbra is a *magyar jövő*, - a tábori rend is változatlan, de szélesedett a meghívottak köre, és az előző évihez képest megkétszereződött a résztvevők száma.

A meghívások kiszórását a református egyház mellett Püski kiadója intézte. A Református Diákmozgalom biztosította a *Soli Deo Gloria* és a KIE[7] körébe tartozó keresztyén fiatalok tájékoztatását. Tisztelgő meghívást kapott a KALOT, melynek továbbítását már annak vezetősége végezte, ha végezte, a katolikus ifjúsági egyletek irányában[8].

Mint láttuk, a Magyar Élet kiadónak az 1942-es tábor szervezése során fontos, nem titkoltan üzleti célja is volt saját könyvbaráti és terjesztői hálózatának bővítése, s a jelentkező fiatalok szerepvállalásáért cserébe ingyenes vagy kedvezményes részvételt biztosított. Az idei tábor már teljes egészében a kiadó neve alatt futott, és népszerűsítésében működésbe lépett ez az aktivistaháló is (ekkor már körülbelül tízezer tagot számlált), így történhetett, hogy a SDG által hívott református értelmiség, továbbá a KIE által megszólított iparos- és parasztfiatalok mellett nagyobb létszámban érkeztek nem egyházi körben szerveződők, köztük gyári munkások és szegényparaszti sorban élők is. A résztvevők a szervezőkkel együtt hatszázan voltak[9], s fennmaradt egy 480 főt tartalmazó, lakhellyel ellátott névsor (Gulay és Püski I. 2013:84-88), amiből kiderül, a tanácskozók alig ötöde volt budapesti, de jöttek huszonöten Miskolcra és Diósgyőrből, húszan-húszan visszacsatolt nagyvárosainkból Szabadkáról és Kolozsvárról, tízen Debrecenből, s még féltucatnyian Pécsről, illetve Kaposvárról, Szegedről, Békéscsabáról és Érsekújvárról. A jellemző az volt, hogy nagyobb településenként 1-2 fő érkezett, legalábbis mintha valami parlamentre jöttek volna. (Sebestyén 1993:59)

A parlamenti jelzöt aláhúzza már a '42-es februári tanácskozásról írt dr. Kiss Sándor visszaemlékezés is: "Az egész falu küldött bennünket – mondták a tiszaladányiak – tudták előre, hogy hová megyünk és most vár bennünket a falu, mit viszünk haza, mi lesz az eredmény..." (Id.: Györffy, Pintér, Sebestyén és SIPOS 1983:47) Ugyanerről a küldetésről beszélt az 1993-as ötvenéves emlékkonferencián Mohácsy László, akinek – pápai diákként – Szárszóról való visszaérkezése után a kollégiumban kellett előadást tartania a megtapasztaltakról (Mohácsy

1993:60-61).

A névsorból kiderül az is, hogy a résztvevők kétharmada volt református, több mint negyedük katolikus, s kis számban voltak evangélikusok, unitáriusok és vallásnélküliek is. A fennmaradt névsor nem jegyzi a meghívott vendégek és az előadók felekezeti hovatartozását. (Gulay és Püski I. 2013:84-88)

Az egyhetes részvételi díj 35 pengőbe került, s ebből előlegként a jelentkezéssel együtt 11 pengőt kellett elküldeni a Magyar Élet Kiadó számlájára. Ez a jelentkezési díj végleges volt, vissza nem térítették. Az 50 %-os balatoni vasúti kedvezmény erre a konferenciára is érvényben volt. Az elhelyezési procedura egyszerűsítése érdekében a társaság egyik fele (általában a távolabbról indulók) vasárnap délután, míg a másik rész, főleg Budapest irányából, hétfő délelőtt érkezett. Arról, hogy ki melyik turnussal jöjjön, a visszaigazoláskor értesítették a jelentkezőket.

A kor szintjén ennek a több mint félezer fiatalnak az ellátása igen komoly felkészültséget igényelt. A lakhatási, az étkezési, a higiéniai feltételek biztosítása a ritka nagy létszám miatt – a misszió elméletileg 500 főt tudott fogadni –, még egy ilyen gyakorlott konferenciaközpont számára is komoly kihívást jelentett. A tábor nemrég kapott új konyhát, kamrával, pincével, és két új lakóépület is épült a 30-as évek végén. Azért a jellemző szálláslehetőséget még mindig a telek végében felállított hosszú fabarakkok biztosították, ahol emeletes priccseken négyen-öten is aludtak egymás mellett, természetesen férfiak és nők külön házakban. Takarót, lepedőt, kispárnát mindenkinek magának kellett hoznia, ahogy tányért, evőeszközt és poharat is.

Hozzászámítva, hogy a felhívás értelmében egy hétre való zsírt, lisztet és cukrot is kötelező volt hozni, a szükséges ruházattal és egyéb egyéni felszerelésekkel együtt a résztvevők jelentős csomaggal érkezhettek a Balatonhoz. A kenyeret váltójegyben lehetett érvényesíteni, míg a meghirdetők a felhívásban jelezték, hogy aki a fejadagján felül lisztet, tojást, főzeléknek valókat vagy száraz tésztát tud hozni, azt napi árfolyamon átveszik. A szárszói telep egyébként gondnoki hatáskörben saját gazdasággal rendelkezett, a táborlakók hússal, gyümölccsel, zöldséggel való folyamatos ellátása érdekében.

A hadi állapotok okozta „nehéz élelmezési viszonyok” miatt a konferencia szervezői előrelátóan szólították fel az érkezőket, hogy a napi háromszori étkezés kiegészítésére hosszabb ideig elálló élelmiszereket is hozzanak magukkal (szalonna, kolbász, kenyér). A reggeli általában egy karéj kenyér volt, tejjel, kakaóval vagy kávéval. Az ebéd és vacsora nagy kondérokban főtt, előkészítésükben a konyhások vezetésével, a hagymapucolástól a krumplihámozásig sok-sok táborlakó serénykedett. Mohácsy László, aki akkor még középiskolásként utazott Szárszóra, a hetvenedik évforduló alkalmából Lakitelken rendezett megemlékező tanácskozáson személyes beszélgetésünkön elmondta, hogy egyszerű, inkább egytálétel jellegű ebédek voltak, gulyás, zöldbableves, s a fennmaradt fotókon láthatjuk azt is, hogy „gazdagításnak”, hozzájuk nagy szelet kenyereket adtak.

A napirend állandó volt. Az ébresztőt a tábori harang kondulása jelezte hét órakor. Háromnegyed nyolctól reggeli, majd nyolc órától felekezetek szerinti, 10-16 fős bibliakörök voltak, többnyire lelkészek, diakónusok vezetésével. Egyházi összejövetel lévén, énekeskönyv, biblia általában mindenki kezében volt.

Az előadások fél tízkor kezdődtek, és fél 12-12 körül hozzászólásokkal zárultak. Ezután rövid szabadidő következett ebédig, majd 2-től 5-ig játék, fürdés volt a program. A Balaton 400 méterre

van a tábortól (át a József Attila-i végzetes síneken), néhány perces sétával bárki könnyen megjárhatta azt. Fél hattól újabb előadás következett nyolcig, majd fél óra vacsoraidő, és minden esetben dallal, tánccal fűszerezett tábortűz, majd imádság zárta a napot. (Püski S. 1943) Takarodó után még egy imaóra lehetősége segítette az estéli elcsendesedést.

A tábor területén volt egy széles mélyedés – az amfiteátrum. Ez adott helyt az előadásoknak és a tábortűzeknek. Ma kiépített szabadtéri színpadként őrzi a régi idők szellemét. Rossz idő esetén a foglalkozásokat az ebédlőben tartották, a bibliakörök pedig ilyenkor besorultak a barakkokba. A fényképek és a leírások tanúsága szerint általában 200-250 fő vett részt egy-egy előadáson, az asztalnál néhány fős elnökség ült a szervezőkből és az előadókból válogatva. Bár az „amfiteátrum”-nak meder-szerűsége miatt jó volt az akusztikája, de akkor még hangosítás nem lévén, a hallhatóság sokban befolyásolta a hallgatóság véleményét az előadásokról. Sokat számított az előadók vérmérséklete is a befogadásban. Németh László visszafogott beszédmódját másképp fogadták, mint Karácsony Sándor, Veres Péter kedélyes, vagy Erdei Ferenc dinamikus szónoki stílusát.

A bevezető előadást – az eredeti délelőtti tervtől eltérően Kodolányi János hétfő délután tartotta meg, bizonyosan azért, mert az aznap a Déli pályaudvarról 7.20-kor vonattal indulók lemaradtak volna róla. A kedd Erdei Ferencé volt, *A magyar társadalom* című, négy fejezetből álló tanulmányát terjesztette elő, mely nem is annyira tartalmával generált vitát, hanem inkább azzal, hogy mint alternatíváról, nem szólt a hivatásszervezet^[10] kérdéséről. Szerda délelőtt következett Németh László „második szárszói beszéde” (Németh L. 1989b:725-738)^[11], amely nem szerepelt az eredeti tematikában, de amely a konferencia legnagyobb vitáját váltotta ki pro és kontra. Az író beszédében elsősorban az értelmiség mibenlétét igyekezett tisztázni hallgatósága előtt, némi technokráciával kérdőjelezve meg a proletariátus és a parasztság hosszú távú jövőjét, s kiterjesztve ezzel a társadalmi fejlődés útját a középosztály felé. Racionális jövőképeit a történelem később igazolta, s kemény, előre megírt gondolatai már elegendőek lehetettek volna egy hétre való vitára, de ekkor Németh László még reflektált híres *harmadik-oldal hasonlatával* Erdei előadására, s ez már tényleg olaj volt a tűzre. Veres Péter kétszer is hozzászólt, de elmondta véleményét a kisgazda Nagy Ferenc, Kardos László a Györfly-kollégium igazgatója, Somogyi Imre, Kiss István és az egyre hangosabb kommunista vonal, Nagy István, Darvas József, Asztalos István is. A vitát végül Erdei Ferenc igyekezett lezárni, lényegében sikertelenül, hisz a táborban még napokig – s „Szárszó” kapcsán még a mai napig is – Németh László előadása volt a téma. (Püski S. 1993:53-79)

Csütörtökön délelőtt Jócsik Lajos közgazdász-szociológus beszélt a Közép-Dunamedence gazdasági esélyeiről, délután László Gyula, akkor a kolozsvári egyetem tudományintézetének tanára tartott előadást *Régészeti néprajz és magyar őstörténelem* címmel, este pedig Karácsony Sándorismertette nagy sikerrel a magyar nevelésügyről vallott nézeteit.

A péntek a folklór napja volt, délelőtt Balla Péter zenész, zeneesztéta, az SDG kórusának karnagya beszélt a népdal, népzene és műzene különbségeiről, délután a felkért előadó távolmaradása miatt Dömötör Sándor néprajzkutatót hallgatták a résztvevők *hagyományaink életéről*. Dr. Kiss István esti, *Az állam élete* című előadása pedig később a lehető legnagyobb elhallgatást érdemelte ki. Az állam és közösség kérdését keresztény alapon boncolgató szöveg semmiképp nem volt a baloldaliak ínyére, az 1978-as Szárszó-kötetből ki is hagyták, mint felesleges, „túl hosszú előadást”, hiszen a keresztényszocializmus elvei később a legkevésbé voltak kíváncsok a szárszói palettán. A tábortűznél Muharay Elemelőadása zárta a napot, „Népi kultúra, közösségi

kultúra” címmel.

Szombaton, szintén az eredeti előadó távolmaradása miatt, a földkérdésről szóló vitaindítóra Erdei Ferencet kérték föl. A konferencia zárógyűlésére, amit maga Püski Sándor vezetett be, koradélután került sor. Érezhetően egyre erősödött a találkozó politikai felhangja, hol egyik, hol másik oldalról beszéltek a hozzászólók, s a Németh László-i harmadikról is, de Juhász Géza debreceni tanár lebilincselően szép gondolatai sem billenthették már helyre a mérleg nyelvét - záróelőadásában Veres Péter pedig nyíltan a szocializmus mellett teszi le a voksát. (Györffy, Pintér, Sebestyén és Sipos 1983:347)

Szemben az elmúlt nyárral, az előadások többségéről készült jegyzőkönyv, vagy úgy, hogy szerzője átadta az előre megírt szöveget, vagy úgy, hogy a gyorsírók által rögzített anyagot az előadó javította. Püski Sándor a találkozó után néhány hónappal meg is jelentette a jegyzőkönyvet, melyből csak néhány hozzászólás és Karácsony Sándor előadása maradt ki (a hírneves pedagógus megkésve adta le írását).

Vajon miért tűnhetett ennyire sorsdöntőnek egy konferencia? Vajon történelmi távlatból miért gondolta úgy az egyik, vagy gondolja a másik oldal, hogy Szárszó mérföldkő volt a magyar nép sorsában. És miért *gondolhatunk* ma is úgy rá, ha a „pápuák” problematikájára *gondolunk*?

Korábban sokan feltették a kérdést, hogy az ekkor már több oldalról is sarokba szoruló hatalom hogyan engedélyezhette a szárszói *árnyékparlamentet*? Az egy hét során mindösszesen két helyi csendőr jelent meg a „Nefelejcs-villa” tájékán, akiket Püskiné, hivatkozva a tábor református voltára, hamar útjára bocsátott. Egy ok biztos, a háttérben ott volt Soos Géza, a SDG elnökének ismert, hiteles személyisége, aki külügyminisztériumi tisztviselőként ernyőt tudott tartani a találkozó feje fölé. „A hatalom őrei úgy tekintettek az általa irányított SDG-re, mint kézben tartott területre.” (Havas, Ohati Nagy és Sebestyén, 1973:53)

Bizonyára jelen voltak a titkosrendőrség megfigyelői is az előadásokon, de a szárszói tényleg egy egyházi tábor volt, az egyik államvallásé, és ne felejtjük el, az előadók egyike sem volt nemkívánatos személyiség a hatalom számára. Az írók például kilenc hónap előtt még kedélyesen borozgattak a miniszterelnökkel és a teljes katonai vezetéssel a lillafüredi nagyszállóban (még a megszállott, nagyhangú kommunista agitátor, Nagy István és Asztalos István is megtehetette ezt!). '39-től a népi írók könyveinek a kultuszminisztérium a meglehetősen propagandaszagú(!) *Nemzeti Könyvtár* sorozatban és az ötmillió példányt jelentő Vándorkönyvtár-akcióban külön helyet biztosított (Standeisky 2005:17-18)^[12] - csak a *megszépítendő* emlékezés árnyalta át egy-két évtized múltán a színeket, hisz „egy dolog az, hogy egy népi konferencián népfrontos koncepció is elhangzik, s más dolog az, hogy egy konferencia népfrontos” (M. Kiss 1993:29).

Az általában nagyobb figyelmet keltő Illyés Gyula – aki később, 1944 nyarán egy cikkében Erdeiék és a népi baloldal mellé állt – épp a szembe'parton pihent, s elhárította a részvételt. Az egyetlen „veszélyes ember”, Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig „nem terhelte” szándékosan személyével a találkozót, memorandumainak írására hivatkozva távol maradt Szárszóról. Amit pedig Németh László mondott, azt meg csak lehet, hogy most kezdjük megérteni igazán. Hogy mire is kellett volna figyelnie, azt az a két csendőr végképp nem tudhatta...

Akik ott voltak az előző nyáron is, hiányolták annak hangulatát, az összetartást, az együttműködést. A '42-es találkozóban még volt valami szinkretizmus, valami közös. Németh László így írt még róla: „...egy kis nép háromszáz fiában rögzíteni próbálja, hogy akármit hoz a

történelem, ő mit akar, s azt amit rászabnak, mihez igyekszik erejéhez mérten formálni. Egy nemzet ideája idéztetett meg a maga létezéséről.” (Németh L. 1977 I.:619) Ne felejtjük el azonban, hogy az előző évben inkább egyívású volt a társaság, s most, hogy „jobban sikerült a szervezés”, s inkább megoszlottak diákok, parasztok, munkásifik, erősebbé válhatott a polarizálódás, a különtartás is, ami természetesen sohasem tesz jót egyetlen rendezvény hangulatának, egyetértésének sem. A felszólalók, élükön Veres Péterrel, folyamatosan „két oldalról” beszéltek, Németh László „harmadik oldal”-át hol egyikbe, hol másikba szuszakolva, vagy épp figyelmen kívül hagyva azt. „Mi” és „Ti” van, a „szeretemanépetíró” s a másik oldalon az „áruló stréberek vagy lézengő sajtófiúk”, s hogy „az egységesnek hitt népi csoportosulásban mintha hasadás keletkezett volna” (Püski S. 1993:228-229). És ezt a hasadást Püski Sándor utolsó napi beszéde sem tudta már összehegeszteni, hiába helyezte fókuszba újra és újra a konferencia „írókonferencia” voltát. Pedig ő mondta ki a legfontosabb konklúziót, hogy „a magyarság öntudatosítása, nevelése és művelése nélkül a legszebben elgondolt társadalmi és gazdasági rend sem valósulhat meg Magyarországon, vagy ha megvalósulhat, nem mi valósíthatjuk meg, hanem megint idegenek, idegenül...” (Püski S. 1993:209). S erre rímelt Juhász Géza debreceni költő gondolata is, hogy a tábor dolga az irodalom szolgálata volt. „Világnézetileg állhatunk szemben egymással, politikailag harcolhatunk egymás ellen: *kulturális téren együtt kell működnünk tovább is, mint ahogy a tábortűznél egyazon lélek zeng nótáinkban.*” (Id.: Püski S. 1993:221)

Nem véletlenül kérhették a szervezők a jelentkezőket, hogy hozzanak magukkal fényképezőgépeket, a '43-as találkozóról viszonylag sok és beszédes fotódokumentum maradt. Az egyikén Szabó Pál mellett Nagy Ferenc és Kovács Béla réved maga elé, talán ki-kí a saját, megrendítő távolába. Egy másikon, ami Karácsony Sándor előadásán készült, az első sorban, derűvel arcukon, szinte térdelőrajtban ott „a jövő nagy generációja”: Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc (Györffy, Pintér, Sebestyén és Sipos 1983:349). A sort alig másfél év múlva majd Erdei nyitja, de ez a három lelkes résztvevő, a következő 13 évben, beleértve a személyi kultusz legsötétebb éveit, a padlássöpréseket, a kulák-listákat, a Rajk- és a Mindszenty-pört is, felváltva kilenc minisztérium élén állt[13]! (Ettől az egészséges optimizmustól szinte észre sem venni egy csíkos öltönyös férfit a második sorban. Csendesen ült, nem szólt hozzá a vitákhoz sem. Ez a férfi akkor a magyar parlament felsőházának tagja, hat éve tulajdonosa az élettani-orvosi Nobel-díjnak, és 1947-ben, legjobb barátja, Zilahy Lajos letartóztatásának hírére emigrál e miniszterek elől – Szent-Györgyi Albert.)

Valóban elbillent a mérleg. A felszólalók között többen is voltak, akik saját véleményüket egyetemes igazsággá kenték föl – s a keresztyén önmérséklet csak csendben figyelte ezt. „Ha valami Marx redivivust, valami megelevenedett és új hódító körútra induló történelmi matérializmus arcát látják felbukkanni a szárszói előadások többségében, akkor ezt józanul tudomásul kell venni, hogy a magunk missziójában, keresztyén magyar programjában számot vessünk olyan erőkkkel, amelyekkel adott esetben mérköznünk is kell, mégpedig saját fegyvereinkkel” – írja Főnyad Dezső lelkész a *Református Jövő* hasábjain, a Püski által még 43-ban kiadott jegyzőkönyv recenziójában (Id.:Salamon 1989:253). Visszatekintve, az előadások mindegyike a népi gondolatról szólt, legyen az kultúrfilozófia, gazdaságtan, vagy folklorisztika, s bár szám szerint kevesebb volt közte a marxi alapokra építő, mégis a hangerő és a lendület lehetett az, ami a következő rendszer megítélésében átbillenthette tehát a mérleg nyelvét. A többség a Németh László-i *harmadik úttal* szimpatizált, az „elsőprő kisebbség” azonban a „*hollandok*” útja felé tolta az ország szekerét.

Mégis „a szárszói tanácskozást a jelenlévő hatszáz résztvevő úgy élte át, mint egy szellemi kohót, amelyben minél hevesebbek a viták, annál közelebb kerülhetnek a résztvevők.” – állapítja meg Salamon Konrád „A harmadik út kísérletében” (Salamon 1989:251), s következhet ezután akárhány *feltételes mód* és tétova *múlt idő*, „Szárszó” szellemisége egy kor, egy nép jelképévé válhatott, a társadalmi gondolkodás nagy pályaudvarává – pedig csak egy néhány napos konferencia volt egy kis állomással rendelkező faluban...

* * *

Összebékíthetetlen idők, a háború örülete, lehetne magyarázni, száz okot keresni, hogy mitől is kellett megszabadulni akkor, de ne felejsük el, hogy a sok-sok ellentmondás ellenére, soha annyi iskola, soha annyi kulturális közintézmény nem épült, soha annyi lángelme nem alkotott ebben az országban, mint a Szárszót megelőző húsz évben[14]. A *szárszói konferencia* valóban fordulópontja volt a magyar szellemi életnek – új és más idők következtek, és sajnos a magyarság történetét ekkor már sokkal inkább másik két *konferencia* befolyásolta – az egyiket még az év novemberében rendezték Teheránban, a másikat 1945 februárjában, Jaltában.

Felhasznált irodalom:

- DARVAS József (1968): Az író vizsgálja. Szépirodalmi K. Bp., 534 o.
- DOMBRÁDY Lóránd (2009): Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón. *Hadtörténeti Közlemények* CXXII. évf. 3. sz. 763-784. o.
- GERGELY Jenő (1993): Szárszó és a katolicizmus – 1943. *Honismeret*, XXI. évf. 4. sz. 7-15. o.
- GULAY István – PÜSKI István (2013): 1943. *Szárszó-album*. „Az útkeresés akkor volt a leglázasabb.” Püski K., Bp., 88 o.
- GYÓRFFY Sándor – PINTÉR István – SEBESTYÉN László – SIPOS Attila (1983, szerk.): *Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok*. Kossuth K. Bp., 448 o.
- HARSÁNYI Zsolt (1942): A lillafüredi találkozó. *Film, Színház, Irodalom*. V. évf. 49. sz. (dec. 4-10.) 3-5.o.
- HAVAS Gábor – OHATI NAGY László – SEBESTYÉN László (1973): A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. *Valóság*, XVI. évf. 8. sz. 43-55. o.
- KÁDÁR Gyula (1978): *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető K. Bp., 828 o. /Tények és tanúk/
- KRISTÓ NAGY István (1994, szerk.): *A lillafüredi írói értekezlet (1942. november) Jegyzőkönyv*. Tótfalusi K. Bp., 221 o.
- M. KISS Sándor (1993): „Szárszó történelme 1943-93”. In.: Csoóri Sándor – Pomogáts Béla – Czine Mihály – stb.: *Szárszó '93. Az 1993. évi szárszói tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Püski Kiadó. Bp., 700 o.
- MÁRAI Sándor (1992): ~ beszéde. In.: MÁRKI-ZAY Lajos, dr.: *Lillafüredi írótalálkozó (1942. nov. 20-23.) II.*; *Gyulai Hírlap*, V. évf. 30. sz. (júl. 24.)
- MOHÁCSY László (1993): ~ emlékezése. In.: Csoóri Sándor – Pomogáts Béla – Czine Mihály – stb.: *Szárszó '93. Az 1993. évi szárszói tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Püski Kiadó. Bp., 700 o.

- NÉMETH László (1977): *Homályból homályba. Életrajzi írások. I.-II.* Magvető és Szépirodalmi K. 655 + 605. o. /Németh László Munkái/
- NÉMETH László (1989a): *Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások. I.-II.* Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp., 671+547 o. /Németh László Munkái./
- PÜSKI Sándor, dr. (1943): Tudnivalók. (Szórálap) In.: Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom. Fényképek, 13. tabló. <http://sdg.org.hu/node/226> Ulti: 2018-10-28
- PÜSKI Sándor (1993, szerk.): *Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata.* Püski K. Bp., (3. kiadás) 255 o. (Ez a könyv az eredeti 1943-as kiadás átszerkesztett változata, mely már Karácsony Sándor anyagát is tartalmazza.)
- SALAMON Konrád (1989): *A harmadik út kísérlete.* Eötvös K. Bp., 316 o.
- SEBESTYÉN László (1993): A „Bátrak találkozója” – Anno 1943. In.: Csoóri Sándor – Pomogáts Béla – Czine Mihály – stb.: *Szárszó '93. Az 1993. évi szárszói tábor előadás- és megbeszéléssorozata.* Püski Kiadó. Bp., 700 o.
- STANDEISKY Éva (2005): *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Hivatalok Levéltára K. Bp., 450 o.*

[1] A Havas-Ohati Nagy-Sebestyén tanulmány 250-300 fő közötti „hullámszóról” ír.

[2] Ezen az írótalálkozón született annak idején József Attila Ódá-ja.

[3] Parlamenti gyorsíróknak köszönhetően – nem úgy, mint a nyári szárszói találkozóról – pontos jegyzőkönyv készült, ami persze „a világháború során megsemmisült”, később bizonyos részei felbukkantak, de azokat rendre elkobozták, s utána megint csend, – végül a kétezres évek elején a Belügyminisztériumból, a biztonsági filmmásolattal együtt hiánytalanul előkerült a teljes szöveg! A dokumentumról Ständeisky Éva készített kiváló elemzést előbb a „2000” című folyóiratban, majd „Gúzsba kötve” c. könyvében. (Ld. a hivatkozást!)

[4] Ständeisky Évánál a tanácskozás november 20-22. között zajlott, viszont Dombrády november 22-24. közé teszi az időpontot. Kristó Nagy István jegyzőkönyv-közlése szintén november 20.-át jelöli meg kezdőnapként, de szombatnak írja az egyébként pénteki napot. Salamon Konrád irodalomtörténész a november 21.-23. közti intervallumot jelöli meg a tanácskozás idejének, az egyik közlést tartalmazó cikk, melyet a jegyzőkönyvet készítő országgyűlési gyorsíroda-vezető Márky-Zay Lajos fia, dr. Márky Zay Lajos jegyez, címében „1942. nov. 20-23.”-at tartalmaz.

[5] Érdekes protokolláris kérdéseket vet fel ez a helyzet. A konferencia gondolati esszenciája az „irodalom és honvédelem”. A militáns politikai állapotok és a „katonás” témaválasztás miatt csak férfi írókat hívnak meg, de a díszvacsorára a meghívó fél tagjai – és csak ők! -, a katonák és a politikusok elhozhatják feleségeiket is.

[6] Ez a cím Dombrády Lóránd közlésénél található (ld. hivatkozás!), Ständeisky Éva könyvében Irodalom és honvédelem az előadás címe.

[7] Keresztyén Ifjúsági Egyesület – 1844-ben alakult nemzetközi egyházi szervezet, melynek fő célja Jézus Krisztus követése, és Lukács négyes programja, a szellem, a test, a hit és a kegyesség nevelése. A magyar KIE 1883-ban jött létre, úttörő szerepet vállalt a cserkészmozgalom és a népfőiskolai mozgalom hazai elindításában, és az ifjúsági konferenciák szervezésében, konferenciatelepek létrehozásában. A KIE a protestáns fiatalok találkozóhelye, így evangélikusok, reformátusok, baptisták és több kisegyház követői egyaránt megtalálhatók tagjai között. A SDG

KIE-kapcsolatai segítették, hogy az 1943-as szárszói konferencia meghívói a református mellett más protestáns felekezetek irányába is eljussanak.

[8] A KALOT Nagy Töhötöm páter személyében a Kálvin-téren még hivatalosan is képviselteti magát, de másfél év múltán a szárszói konferenciát már lényegében bojkottálja. A hazai katolicizmus kiütkeresése ekkor már túllép a hivatásrendiségen, és a szociális gondolkodás egyfajta liberalizálódással, a „szellemi honvédelem” gondolatával és az új párt, a Kereszténydemokrata Néppárt alakításának kezdeményezésével együtt konkrét, szignifikált utat jelöl a római katolikus egyház, s legnagyobb szervezete, a KALOT számára is. Ez egyben azt is jelentette, hogy „Szárszót” baloldali megnyilvánulásként aposztrofálva, nyíltan elutasították. (Ld.: Gergely 1993:7-15) A tanácskozáson résztvevő száz körüli katolikus valószínű „könyves” szervezés, olyan paraszt és értelmiségi fiatalok, akik részt vettek a Magyar Élet könyvterjesztői munkájában, és kevésbé ismerték egyházuk hivatalos álláspontját a kérdésben.

[9] A visszaemlékezések többsége hatszáz fő részvételéről beszél, kivétel a missziós központ hajdani honlapja (<http://sdgszarszo.hu/> ulti: 2012-02-28), ahol „mintegy 480 fő” ott tartózkodásáról adtak számot, valószínűleg a fennmaradt részvételi névsor alapján. Magának a szövetségnek a honlapja viszont így fogalmaz: "Hatszáz fiatal, akinek lelke vívódik a magyar jövő kérdésével". (<http://sdg.org.hu/> ulti: 2018-10-28)

[10] A Hivatásszervezet a jezsuiták által a KALOT mintájára kezdeményezett hivatásrendi mozgalom a 30-as évek végén, 40-es évek elején. Fő célja az ipari munkásság összefogása és szociális segítése volt, összszerkezeti taglétszáma elérte a 25ezer főt.

[11] Németh László előre megírta beszédét, melyet fölolvassza során néhány reflexióval, így a „harmadik oldal”-ról szóló „pápua-hasonlat”-ával megtoldott. Ezeket a kiegészítéseket nem jegyezték fel, így csak visszaemlékezésekből ismerünk közülük néhányat. Nem tartalmazza őket egyik könyv sem ahol megjelent az előadás teljes szövege, így sem Püski 1943-as jegyzőkönyve, sem az 1983-as Szárszó-émlékkönyv, sem az életmű 1927-43 közötti írásokat összefoglaló utolsó kötete.

[12] A sorozat írói közt volt Illyés, Szabó Pál, Makkai Sándor, Orbók Attila, Sinka, Erdélyi, Veres Péter – mindőjük jelen volt Lillafüreden, és többen Szárszón is.

[13] Veres Péter 1947. márciusától 1948. szeptemberéig honvédelmi miniszter; Darvas József 1947-től építésügyi, 1950-1951 között vallás- és közoktatásügyi, majd 1951-1953 között közoktatásügyi, 1953-1956-ig pedig népművelési miniszter; Erdei Ferenc 1944-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, 1949 és 1953 között földművelésügyi miniszter, 1953 júliusától igazságügy-miniszter, 1955-ben rövid ideig újra földművelésügyi miniszter.

[14] Adytól a Nyugatosokon, név szerint Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Karinthy, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc át egész József Attiláig, s az írók, Krúdy, Móricz, Márai, Wass Albert, a népiek Tamási, Illyés, Kodolányi, Németh László, s az üldözöttek, Radnóti, Szép Ernő, Rejtő Jenő, Szerb Antal, s zenészek Bartók, Weiner, Kodály, Dohnányi, a képzőművészek Moholy-Nagy, Vajda Lajos, Perlrott Csaba Vilmos, Egry József, Medgyessy Ferenc, a tudósok Szilárd Leó, Teller Ede, Szent-Györgyi Albert, Kármán Tódor, Erdős Pál, Wigner Jenő, Neumann János, a teoretikusok, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Szekfű Gyula, Bibó István és a kultúra szervező munkásai: Klebelsberg, Hóman Bálint, Karácsony Sándor – s hány név maradt még el ebből a hihetetlen felsorolásból...